

ŽMOGUS IR ŽODIS TAUTOS KŪRYBOJE

Tauta yra magiškas žodis. Jį tardami ramiai atsisveikina su gyvenimu patriotai kankiniai. Jo spindėjimu pridengia savo juodus darbus piktadariai.

„Paskutiniaisiais metais tautos žodis labai piktnaudojamas“, — kalbėjo 1849 m. Prūsų landtage Bismarkas. — „Kiekvienas supranta juo tai, kas pritinka jo paties kromeliui, o paprastai — būrį tam tikrų individų, kurie jam pasiseka pritraukti prie savo pažiūrų“.

Tautos vardas pavartojamas ir šventvagiškai. Tautos sąvoka ir falsifikuojama. Tačiau pelų ir šiaudų niekas nefalsifikuoja. Falsifikuojamos tik didžios brangenybės.

Brangenybės laikomos brangenybėmis, kad jos retos, kitos — kad patvarios; kad saulėje sublizga nuostabaus grožio spektrais.

Tauta yra brangenybė, kurioje glūdi retų dvasinių vertybių lobis; kuri jį patvariai saugoja; kuri jį brandina ir sublizgina tam tikroje atmosferoje. Ir juo dvasinės vertybės sodresnės, juo pati tauta vertesnė nepriklausomos egzistencijos, juo greičiau jos reikšis objektyviais kūrybos vaisiais.

Tautos taurumas yra vertesnis už jos didumą, — teisingai parašyta vienuos Egipto rūmuos. Teisingai groži-

masi dvasios taurumu daugiau nei politiniu kai kurių laikų ekspansyvumu nuo jūrų iki jūrų.

Ir nors daugel istorinių šaltinių būtų žuvę ar iškraipyta, lietuvių tautos netolimos praeities dvasia dabar mums aiški iš objektyvių jos kūrybos vaisių — iš liaudies meno, iš dviejų šimtmečių rašytinės literatūros. Čia skaidriausiai spinduliuoja tautos dvasia, jos evoliucijos etapai bei veiksniai.

Skurdu ir primityvu, kai palygini tuos mūsų 19 amžiaus raštus su europiniais. Bet juos reikia lyginti ne su europiniais, o su ankstesniais lietuvių kūrybos laikais. Tada išsitiesia prieš akis tuose raštuose greitu tempu besiplėtojanti lietuvių tautinė, socialinė, religinė, estetinė, politinė sąmonė. Ji apima vis platesnius sluoksnius. Ji reiškiasi vis naujesnėmis meninėmis formomis, ypačiai žodinėmis. Prieš akis rieda nuolatos besikratęs nuo svetimybų, begrynėjęs, betaurejęs lietuviškas žodis. O pradėjo gi jis kaip Robinzonas: nuo primityviausio makaroninio mišinio. Per kelias dešimtis metų jau matom tokį švarų, skaistų, krištolinį žodį, kad subtiliausiems minties niuansams Baranauskui jokių skolinių nereikėjo. Ir juo labiau įsižiūrįm į tą 19 amžių, juo aiškiau matom bundant, bręstant, aktyvėjant tautos sąmonę; grynėjant, grakštėjant žodį, tą klusnų įrankį talentų rankoje.

Talentų, žinoma, reikėjo. Austrų dramaturgo Grillparzerio gal ir per griežtu pasakymu, tauta tai daugelis tuščių nulių, kuriuos šalia savęs pristato tas, kuris pasijaučia esąs skaitmuo. Tokis skaitmuo tai didieji tautoj žmonės.

Šituose didžiuosiuose susikondensuoja su didesne įtampa tos jėgos ir idėjos, kurios palaidai blaškosi visoje masėje. Juose sąmoningai prabyla tas epochos balsas, kuris masėje tik instinktyviai kuteno širdį, nesurasdamas žodžio pasisakyti. Ir jų gyvenimas bei kūryba yra tas gaubtasis veidrodys, kuriame pamatom sukondensuotus, išryškintus, paspalvintus epochos esminius bruožus.

Arba vėl — tie didieji tautoje prašoka gyvenamąją epochą. Jų dvasia nujaučia ir akis įžvelgia naujo gyvenimo bei naujos dvasios perspektyvas. Jų veikalai sugestijuoja tautos ateičiai naujus kelius. Jie daros tautos pranašai ir vadai.

Mūsų rašytojus, menininkus ir matom tuos dvejopus: ir dabarties reiškėjus, ir ateities rodytojus vadovus. Atgyjančioje tautoje Daukantas yra visuomenę pralenkęs ir paskelbęs naują tautinę ideologiją — savaimingo lietuvio, atsipalaidavusio nuo unijos su lenkais. Iš tolo jis stovėjo ir it švyturys traukė į savo idealą visuomenę.

Kaip Daukantas, nesiveržė taip toli Valančius. Naujos ideologijos jis nesudarinėjo. Jis stovėjo tų pačių žmonių tarpe ir dalino jiems, ką su savim turėjo: dalino mokslą, stiprino moralę, ekonominį, religinį, tautinį būvį, kuris yra būtina dirva bet kurioms pozityvioms (kad ir daukantinėms) idėjoms tarpti.

Aukštaitis Baranauskas vėl naujas tipas ir naujas sąmonės atstovas. Jis sustingęs senojoje ideologijoje — unijinėje Lietuvoje. Atrodo, kad ir Lietuvą jis nori laikyti šitame sustingime. Bet ir tai reikalinga: jis galingas prisirišimu prie tradicijų; jis svetimoms įtakoms atsparos skelbėjas. Ne jo unijinis nusistatymas pavers atgimstančią Lietuvą, bet galingasis jo prieštaravimas, „kad tu nesulauktum“, kaitins lietuvius iki Aušros ir po jos.

Kada su aušrininkų sąjūdžiu tautai vadovauti stojo šviesuomenė, kilusi jau iš valstiečių, daukantinė ideologija atgyja, sustiprėja, suvisuotinėja. Ji dabar pagilinama, motyvuojama. Žiūrėdami šiuo tarpu į Pietario ideologiją, pajaučiam ir kitų aušrininkų mintis bei nusiteikimus, su kuriais jieėjo naujo gyvenimo kurti.

Toliau sąmonė tautoje plečias, šakojas. Su pirmaisiais laikraščiais valstietinė šviesuomenė ėmė diferencijuotis jau pagal savo religines ir socialines pažiūras. Maironyje pajau-

čiam poetą ne tik tautinės, bet ir religinės sąmonės. O religinę sąmonę gyvąja akcija ir gyvenimo varomąją jėgą paverčia Jakštas Dambrauskas.

Su spaudos atgavimu aiškėja nauji aspektai tautos sąmonėje. Patriotinis idealas rašytojuose nėra toks stiprus, kad jis nustelbtų visus kitus interesus. Jau pamatom, kaip rašytojo gyvenimas ir kovos dėl tautos idealų apskritai pavirsta kova dėl konkrečių tos tautos individų ir savo egzistencijos (L. Pelėda). Dar įdomiau, kada rašytojas pasijunta savo kūryboje nebe kovotojas dėl patriotinių, dėl socialinių idealų, o tik kovotojas dėl žmogaus ar iš viso tik menininkas, žmogaus vaizduotojas. Antrojo tipo rašytojas ypačiai stiprėja laikotarpyje, spaudą atgavus. Bet atsidurti dviejų laikotarpių riboje, pereiti nuo rašytojo visuomenininko, partinio veikėjo iki rašytojo grynojo menininko skaudžiausiai teko Biliūnui. Jam teko pakelti ryškiausiai tą vidaus kovą dėl rašytojo pašaukimo. Kitiems po jo jau lengviau. Jie iš karto eina menininko keliu. Toks jau ir Dobilas. Tik jis irgi naujų kelių ieškotojas. Jis nori prasimušti į ateitį ir surasti naują žmogaus, lietuvių idealą, jau ne patriotinį, ne socialinį, ne religinį herojų, bet humanistą — žmogų, daugiau nieko. Šituo keliu kiekvienas šio laikotarpio rašytojas savaip ieškos žmogaus idealo ar bebus tik žmogaus sielos gelmių vaizduotojas ir žodžio menininkas.

Taip, dabar ir žodis menininko rankoj tikrai aktualėja. Imama sąmoningai rūpintis ta galingąja priemone, kuri, anot Kiršos, kaip žiūrinti siela mirusį kelia ir audrą nutildo. Juo kūrėjas aukštesnis, juo didesnis jis žodžio valdovas. Pasakos bernelis žodžiu kalną atidarė. Rašytojas, jei jis turi tą žodžio magiškąją galią, skaitytojo širdį atidaro.

Juo tautos sąmonė aukštesnė, juo ir žodis virsta tobulesnė pasisakymo priemonė. Lietuvių kalbos žodis dar įdomesnis, nes jis daugiau už kai kurias kitas kalbas duoda

gausybę priemonių smulkiausiems minties niuansams išreikšti. Jos morfologinių formų gausumas, jos sintaksinis paprastumas ir laisvumas, jos fonetinis įvairumas yra lanksti, jautri, tiksli medžiaga menininko rankoje.

Žiūrėdamas, kaip menininkas jį kultivuoja, sąmoningai ar nesąmoningai kultivuoja, įžvelgi anapus žodžio patį menininką su jo psichologine konstrukcija. Perspektyvoje vaizduojiesi ir jo gyvenamąją tautos epochą.

Ex ungue leonem cognosces.

Pro žmogų ir žodį skaidrėja tautos dvasios plastėjimai.

Šitam tautos dvasios plastėjimui per atskirus lietuvių rašytojus iliustruoti yra surinkti šie palaidi literatūriniai straipsneliai, atsiradę ne vienu laiku ir nuo tiesioginio darbo nuvogtomis valandomis.